

4. Tobak: Den hellige røg

Da jeg gik i folkeskole, var jeg på en overlevelsestur, hvor vores lærere lærte os, hvordan man skulle stoppe sin pibe, så man kunne nyde røgen mest muligt. Først skulle vi bruge barnehånd, så kvindehånd og til sidst mandehånd, sagde han. Det var næsten en hel ceremoni.

Og hvis toppen her den buler for meget op, så glatter man den lige efter med stopperen her.

Det, du kan høre i baggrunden, er Peter, der netop er ved at stoppe sin pibe. Han har ikke brug for alt det med barnehånd, kvindehånd og mandehånd. Det har han røget alt for længe til, siger han.

Det kan sommetider slukke den, så man er nødt til lige at eftertænde.

Men alligevel er hans rygning en smule heldig, hvis han da bare kan få lov til at nyde den i fred.

Mit navn er Lasse Telling, og i fem udsendelser dykker jeg ned i rusens historie. Dagens rustur handler om tobakken og den hellige røg, som i tusinder af år er blevet suget ind, blæst ud, sniffet, drukket og kastet op igen. Fra mayaindianernes cigarrygende guder over de sirligt pulsende japanere til det tregramstop, Peter netop har færdiggjort i sit hus i Midtsjælland. For hvorfor er det netop tobak, der er blevet et af de rusmidler, som allerflest mennesker bruger, uanset hvor de kommer fra? Vi starter på et nedlukket Nationalmuseum med historien om, hvem der var de første til at bruge tobakken.

Nu går vi ind i Jordens Folk, og der skal vi gerne kunne finde en tobakspibe.

Og der er ikke alarmer over det hele sådan et sted her?

Jo, det er der, men jeg har sørget for at få taget alarmen.

Det er antropolog og arkæolog Inge Schjellerup, der lukker os ind. Hun har arbejdet i Sydamerika i næsten 50 år, og hun er den her series husekspert.

Vi har blandt andet nogle fantastiske fjerkapper fra tupinambaindianerne, som er helt enestående, og de røg nemlig kæmpestore cigarer.

Hvor kommer de fra, tupinamba?

De kommer fra Sydamerika, fra østkysten af Sydamerika. Det er svært at sige, hvordan man begyndte at bruge tobak, men under alle omstændigheder, så går det 4.000 år tilbage i Sydamerika, fordi det er jo dér noget af tobakken kommer fra. Der kom også noget fra Nordamerika. Men man ved, at amazonstammerne de meget tidligt har brugt både som snus, som at tygge det, og som at ryge det, og inhalere røgen og slikke det. Der findes et hav af måder, hvorpå de stadigvæk - de stammer der er tilbage - stadigvæk bruger tobakken.

Ifølge overleveringerne var tobakken givet af guderne, og blandt andet var mayaernes regnguder passionerede cigarrygere. Efter sigende skulle kometerne i rummet være spyet ud med røgen fra deres udpustning. Tobakken spillede en fast rolle i amazonindianernes ceremonier og ritualer. Det var også derfor, at det var shamanerne, de hellige mænd, der styrede tobakken og vidste, hvordan den skulle bruges. Og den spillede også en væsentlig rolle i deres egen indvielse i det spirituelle.

Når nogen shamaner de skulle initieres - altså de var novicer stadigvæk, og inden de skulle blive shamaner - så skulle de nogle gange tage noget med to liter tobaksaft. Det gjorde, at de blev totalt dopet, altså fuldstændigt og aldeles. De kunne ingenting. Men nogle af dem, de har dog så meget kraft, at de bare drøner ud i regnskoven. Andre, der bliver det simpelthen så alvorligt, så de kommer i en nær dødsoplevelse. Og nogle de dør rent ud sagt. Men nogle af dem, der får en dødsoplevelse, de får også ligesom magten til at blive shamaner. Men med nogle af dem der tager det 25 år, inden de kan blive en shaman. Så det er en meget, meget langvarig proces. Og i nogle af dem er det jo simpelthen, at de får lidt tobaksaft eller -snus, som de så simpelthen tager lidt efter lidt i højere og højere og højere doser.

De tobakshærdede shamaner brugte den hellige røg, når de skulle i kontakt med de højere magter, eller når der var mystiske sygdomme, der dukkede op i stammen. For hvis en sjæl blev tabt, var det shamanens rolle at finde den igen ved hjælp af den hellige tobak.

Men sygdommene, for eksempel, som der var, der kunne det også være, at det var simpelthen tabet af en sjæl. Og så skulle shamanen ud at finde sjælen. Og så skulle han selv indtage meget af enten tobakssaft, som var i meget koncentreret form, eller det kunne være, at han skulle ryge tobak. Meget ofte så ville patienten også blive blæst fuld af røg. Og man har faktisk nogle rigtigt sjove, gamle stik, der viser, hvordan nogle af de dér tupinambaindianere de danser rundt i en stor rundkreds, og så kommer de røg på hinanden. Kæmpestore cigarer, og så røgen ud i synet på dem alle sammen. Men det kunne også være, at patienten skulle have tobak, og så håbede man så på, at han ville kaste op, og noget af det onde kunne gå væk.

Og her har vi netop en af de dér piber, som er gaffelformet: En lang stang, og så går der to stokke op derfra. Og den har selvfølgelig skullet kunne holde en kæmpestor cigar. Der er nogle, der endnu større, og der er det således, at den stang, som går ned, den kunne du så sætte ned i jorden, og så sidder du simpelthen på skrå, og så har du selve tobakspiben inde i den dér, der holder den. Så det er en tobaksholder.

Det ligner nærmest en stemmegaffel på en halv meter eller noget i den stil.

Ja, det gør det. Og nogle af de dér cigarer de kunne simpelthen være næsten helt op til en meter lange. Så skal man jo tænke på, at en cigar er lavet af tørrede tobaksblade, der simpelthen bliver rullet, rullet og rullet ligesom en Havannacigar. Men nogle af dem kunne altså være kæmpekæmpestore.

Hvor lang tid kunne de ryge på sådan en cigar?

Jeg har ikke selv taget tid på det, men det har de selvfølgelig kunnet gøre i timevis.

Tobakken kunne også trække kraften ud af de døde. Når indianerne gik i krig, blev tobakken brugt til at gøre stammen stærkere. Flere regnskovsindianerne var kannibaler, og også her blev tobakken brugt i ritualer og ceremonier.

Og der var en tysker, der hed Hans Staden. Han var sømand, og han blev taget til fange, og han beskriver, hvordan de simpelthen faktisk stegte folk. Der brugte de nogle gange for at ryge det også tobaksrøg. Altså de fik på den måde ligesom kraften fra de krigere, de havde slået ihjel. Det minder lidt om jivaroindianerne, som også brugte utro-

ligt meget tobak, fordi de lavede skrumpehoveder. Og skrumpehovederne det var noget, man helst skulle lave. Altså det var selvfølgelig krig, så skulle man tæve fjenden. Men det var ikke de unge fløse, fordi de havde jo ikke nogen særlig forstand. Men hvis man kunne få en gammel mand, som besad al den visdom, man kunne forestille sig, så skar hovedet af, og så sørgede man så for at krænge huden af, således at det bare var den løse hud, og det sørgede man for at komme noget særligt varmt sand i og forskellige andre remedier, og så til sidst blev det til et ganske lille skrumpehoved.

Jeg kan ikke huske, at vi fik kontakt til noget større, da vi lod piben gå rundt mellem os på overlevelsesturen. Men jeg kan huske det ophøjede, følelsen af at dele noget, vi ikke bare kunne gribe fat i.

Noget af det, der er forskelligt fra alle mulige andre rusmidler og så tobak, det er at tobak virker meget, meget hurtigt i hjernen, og så forsvinder effekten meget hurtigt.

Det er Morten Hesse, der taler her. Han er lektor ved Center for Rusmiddelforskning, og han forsker blandt andet i, hvorfor vi er så vilde med rusmidler, og hvad der sker i vores hjerner, når vi bruger dem. For ham er der ikke meget ophøjet og guddommeligt over tobakken, for ligesom med alle andre rusmidler, så påvirker tobakken vores krop og nervesystem og skaber en helt bestemt følelse.

Men det er det samme, som sker indeni, når man tager stimulerende stoffer: At man bliver aktiveret en lille smule. Og så bliver man faktisk sløvet igen lige med det samme. Så den fornemmelse, man har, når man ryger en cigaret, af at man bliver frisk, og nu kan koncentrere sig, den er ret illusorisk. Og man skal ikke holde op med at ryge ret længe, før koncentrationsevnen faktisk er tilbage igen på samme niveau. Det føles bare ikke sådan. Man føler sig meget ukoncentreret, når man er holdt op med at ryge. Så den dér stimulerende effekt, om tobakken får på hjernen, den er egentlig ikke særlig regel. Tobakken binder sig ligesom alle mulige andre stoffer til bestemte receptorer i hjernen. Og en receptor er altså en slags kontakt, som nervecellen har, hvor et eller andet stof kan binde sig.

Man kan sige, at der er nogle ting, der opleves positivt ved at ryge tobak. Men hvis man spørger folk, som ikke har røget i særlig lang tid, om, hvordan det var første gang, de røg, så er det meget sjældent, at det egentlig var særligt positivt første gang. Det handlede tit om at få lov at være med eller at få lov at prøve. Men en rigtig oplevelse af, at

det her gjorde noget for mig, det er meget sjældent. Jeg har mødt mennesker, som siger, "Min allerførste cigaret, der kunne jeg mærke, at det her det er et stof for mig." Men jeg vil sige, at der er langt imellem dem. Og jeg kan tænke på rigtig, rigtig mange rygere, som starter med at sige, "Det her er forfærdeligt, men jeg gør det for at være med i slænget, eller fordi jeg synes, det ser lidt smart ud, og så bliver jeg ved, og så efterhånden vænner man sig til det. Og når man har vænnet sig rigtig meget til det, så er det svært at holde op."

Det interessante fænomen, at man jo får et ubehag, når man holder op, og det ubehag forsvinder, når man tager en cigaret igen. Og det er dette fænomen, som vi kender som abstinenser, og det findes ved en lang række forskellige stoffer. Og det er kendetegnet helt generelt ved, at man får en negativ reaktion ved at stoppe, og den negative reaktion forsvinder som dug for solen det øjeblik, man tager stoffet igen. Så det er reglen for abstinenser. Så hvis man er ryger, så kender man, at det at få en cigaret det er virkelig lindrende for et ubehag.

Så nu kommer vi til prærieindianerne. Og her har vi jo en kvinde og en mand.

Nervetråde og synopser eller ej. Der er altså et eller andet over den rolle, som Mortens forklaring om nervesystemet ikke fortæller. Det er, som om tobakken hæver sig over os og skaber et rum, der er... Måske helligt.

Her har vi jo netop en tomahawkpibe, og man kan tydeligt se, at det er efter, at europæerne er kommet dertil. Den er lavet af jern eller stål, og så har du selve den skarpe økse i den ene ende, og i den anden ende er der lavet en ganske lille pibe.

Inge Schjellerup har taget mig med hen til en montre, hvor der er en fredspibe. Den ligner noget fra en tegneserie med øksen i den ene side og det lille pibehoved i den anden. For prærieindianerne i Nordamerika var tobakken også hellig, og ånderne elskede, når røgen steg mod himlen. Det var ånderne, der havde givet tobakken til indianerne, og når man sendte den tilbage til dem, gav det held og beskyttelse. Men i stedet for at ryge de fede cigarer, som de gjorde sydpå, så var prærieindianernes foretrukne rygeredskab en pibe. De havde blandt andet helt særlige regler for, hvordan man skulle stoppe piben og tænde den. Faktisk var tobakken i mange tilfælde uundværlig for at man kunne overleve på prærien. Den skabte et helligt sted.

De brugte den til ritualer. Den var hellig. Og den blev også brugt som lægemiddel. Og det er jo lidt sjovt, fordi da europæerne så møder den nordamerikanske oprindelige befolkning, så tager de piben til sig. Og for europæerne, der var i Nordamerika, var det simpelthen livsnødvendigt at have tobak med, når de mødte andre indianske stammer, fordi det var så en udvekslingsgave. Det var en gave, man kunne give. Og der er netop et tilfælde, hvor der er nogle pelsjægere, der simpelthen er hunderød, fordi der er en krigerisk stamme på vej. Og så pludselig så kommer de tanker om, at de har tobak med. Så da de nærmer sig, så går de frem og byder dem på tobak, og så sætter de sig alle sammen ned og ryger en fredspibe.

Her bliver jeg lige nødt til at skrue tiden lidt tilbage. For inden de første europæere ankom med Columbus i 1492, så var tobakkens glæder fuldstændigt ukendte for europæerne. Men som os andre fik de hurtigt smag for indianernes hellige røg.

Det første møde sker jo, da Columbus han kommer sejlene dér i 1492 over til Caribien. Og så ser han en lille mand, der sejler rundt i en kano. Og så synes han, at det var da noget lidt mærkeligt noget, at han kommer med sådan nogle underlige, tørre blade, som han lægger ind til skibet, og han forærer de dér blade til Columbus. Men han ved ikke rigtig, hvad det er. Men så er der to spejdere, der bliver sendt i forvejen. Og de spejdere siger også, at de bliver modtaget med de her blade, som altså er tobak, og så skal de ryge, for det er et tegn på venskab. Og de finder jo lynhurtigt ud af, at det her var virkelig noget, der betød utrolig meget for faktisk alle indianske stammer både i Nordamerika og Caribien og i Sydamerika.

Sømandene tog tobakken med hjem, men det nye syn af storpulsende ungersvende skabte både fascination og rædsel, for det var jo en tradition, der kom direkte fra vildmanden i regnskoven, der ikke kendte den rigtige Gud.

Var det noget, som var forbundet med hedenskab, så gik det jo ikke. Men hvis det ikke decideret var forbundet med hedenskab - og det mente Columbus ikke, det var - så kunne man godt ryge. Og én af de dér søfolk, der netop kommer hjem til Spanien, der kendte man i øvrigt stadigvæk ikke til det med at ryge, og han tager sin cigar op og begynder at ryge, og røgen står ud af næsen på ham og ud af munden på ham, og de siger, at det er djævelen selv. Og de sætter ham faktisk i fængsel, indtil de finder ud af, at

det er ikke noget djævelskab, men det er simpelthen en skik, der er bragt med fra den ny verden.

Selvom man gerne må ryge indenfor hos Peter, så lader jeg ham alligevel tænde piben alene. Han er formand for Nordisk Tobakskollegium, og han elsker tobak.

Man får en pibe, tre gram tobak, en stopper og to tændstikker.

Det er et tregramstop med hans egen specielle og lidt fugtige tobaksforretning. Nok får han ikke kontakt med guderne, når han tænder op her i sit hus i Midtsjælland, men der er dog alligevel et eller andet over det, som ikke er helt så langt derfra.

Med hensyn til det dér med rusen, så har jeg som sagt lidt svært ved at forstå, hvad det egentlig er, der er det rusfremkaldende i tobak. På den anden side så gik beretningerne om netop de nordamerikanske indianere jo på, at de fik sig en bønmand på, når de røg. Og der er én gang, hvor jeg har været udsat for det, hvor jeg faktisk godt kunne sætte mig ind i det. Og det var igen tobaksmesteren fra House of Prince, fordi han fortalte, at for at vurdere de dér tobakker, når de køber råtabakkerne, så rullede de simpelthen cigaretter direkte af hver råtabak, som de så sad og smagte på: "Er det nu det samme som sidste år," og så videre. Dem havde han nogle stykker med af, blandt andet af formentlig den kraftigste, altså mest nikotin- og kondensatholdige tobakssort, der findes: Den amerikanske Burley. Og jeg fik lov at smage én Burley-cigaret. To sug, så så jeg syv torsdage ind i næste uge. Så der kan jeg godt forstå, at der kan være tale om... hvis det er dét, indianerne har røget, så har de snakket med guderne. Det er jeg helt overbevist om.

Kun 150 år efter Columbus kom til Amerika, havde tobakken spredt sig til hele verden. Nu røg man blandt andet i Japan, i Indien, i Ny Guinea og i Kina. Der blev anlagt kæmpe tobaksplantager for at dække det stigende behov, og planten blev også mere og mere vigtig for den handel, der foregik. Ligesom hos indianerne så begyndte europæerne snart at se på tobakkens medicinske egenskaber. Specielt i de muromkransede klosterhaver eksperimenterede munke med lægeurters helbredende virkninger, og snart bredte tobaksplantens brede blade sig ud over munkenes haver. Tobakkens egenskaber som helbredende medicin blev snart brugt af fornemme i hele Europa, og især i 1600-tallet eksploderede det. Også i Europa var tobakken nu den hellige, helbredende urt.

Man behandlede sår og væskende svulster med tobaksblade, gigt og mavesygdomme kunne tobakken sagtens klare, og hvad med lidt tobaksblade i urinopløsning som medicin mod astma?

Den oprindelige tobak, som faktisk hedder nikotina rustica, den er opkaldt efter en fransk gesandt, som simpelthen fik og så, hvordan indianerne røg, og så fik han nogle frø tilbage. Og de frø fik han til at vokse, og der viste han, at det var meget vigtigt for lægevidenskaben, så han tog det simpelthen som en lægeurt. Og da Katarina af Medici hørte om, at det skulle være så fantastisk, så bad hun om at få noget tobak fra ham, og det brugte hun på sine to sønner, som havde hovedpine. De inhalerede røgen, og straks forsvandt hovedpinen.

Under pesten i England i 1665 opdagede man, at folk, der kom i de offentlige tobakshuse, ikke blev smittet, og derfor begyndte man at tvinge kostskoledrengene på Eton til at ryge hver morgen, så de ikke blev syge af pest. Men alligevel var det ikke alle, der var lige vilde med tobakken.

For eksempel sådan en som James 1. Han syntes, det var en afskyelig skik. Han siger: "Rygning på offentlige steder er blevet så almindelig, at mænd af ellers sund fornuft er tvunget i det uden lyst. En vane så grum for øjet, afskyelig for næsen, skadelig for hjernen, farlig for lungerne. Og denne sorte, stinkende røg ligner mest den forfærdelige helvedesrøg fra det bundløse kul."

Se, nu er vi jo kommet ind i det såkaldte indianerrum, hvor vi har bl.a. denne fantastiske fjerpragt fra tupinambaindianerne, men så har vi også nogle helt utrolige, exceptionelle malerier af hollænderen Eckhout. Og han var netop i Brasilien i 1640'erne, hvor han afbildede det, som man gerne ville vise i Holland: Hvordan var de kolonier, og hvad var det for nogle folk, der beboede dem? Blandt andet er der nogle slaver, fordi på det tidspunkt var slavehandelen godt i gang, og der brugte man faktisk blandt andet tobak for at købe slaver i Afrika. Her har vi så det, der skal være en smuk, afrikansk slave. Hun har garanteret været slave, men så smuk som hun er afbilledet dér, det er sådan et forskønnet billede. Men man siger tidligere, at hun har faktisk en kridtpibe siddende ved skørtet. Og hollænderne begyndte nemlig at lave kridtpiber. Det er ikke lavet af kridt, men de er lavet af et hvidt ler. Og disse hvide kridtpiber findes overalt. Ganske enkelt. Alle udgravninger. Og de blev spredt over hele verden. Og de var meget lange, og så kunne man ligesom klippe en del af. Man har også fundet dem i Grønland, for eksem-

pel. Så kridtpiber de blev bare spredt ud over det hele. Og der ser man netop, at nogle af de her slaver, de fik lov - og det gjorde de også i Dansk Vestindien - der fik de en vis ration af tobak.

Sammen med Inge Schjellerup er jeg stadig på vej rundt på et nedlagt Nationalmuseum for at se på tobaksremedier fra alverdens folkeslag. Der er snusstænger, der blæser tobakken lige ind i din hjerne, piberne af den hellige røde ler og de sirlige minipiber, som den japanske overklasse brugte.

Tobakken nåede også snart helt herop til os i Nordeuropa, og allerede i 1600-tallet var der spredte tobaksplantager rundt i hele landet. I den sidste halvdel af 1700-tallet var det endda et lovkrav, at købstæderne anvendte en del af deres jord til at dyrke tobak. Og så blev der ellers røget igennem. De første cigaretter af papir dukkede op i 1800-tallet, og nu blev det ekstralet at ryge. Under verdenskrigene blev der røget som aldrig før, og cigaretterne var så efterspurgte, at de ofte blev brugt som betalingsmiddel for soldaterne. Men det var også under krigen, at der for alvor begyndte at komme medicinsk fokus på den dårlige side af tobakken. Forskerne begyndte at se nærmere på, hvad det egentlig var, der skete med krop og lunger, når røgen blev hevet ind. Meget kunne tyde på, at det var røgen, der i mange tilfælde gav lungekræft, og i 1930'erne skabte nazisterne de første antirygningskampagner i Tyskland.

Det jeg egentlig mest ønsker mig, det er at vi, der ryger pipe - og i øvrigt vi, der ryger tobak - får lidt mere lov til at være i fred.

Det tager Peter omkring tre kvarter at ryge et stop tobak. Jeg kan mærke den søde duft brede sig i stuen, som han pulser løs på piben. Men forsigtigt. Hvis man bapper for hårdt, bliver piben varm, og det er med Peters udtryk "noget møg." En klar begynderfejl. Men det sætter sine begrænsninger at være ryger i dag. Der må ikke ryge på arbejdspladser eller barer, på banegårde eller offentlige områder. Den røg, der engang skabte fred, er nu det jagede bytte. Peters eneste ønske er at have sin røg i fred. For selvom tobak er dårligt for mundhulen, er det godt for hovedet, siger han.

Altså det dér med at man bliver mødt med blikke - især synes jeg yngre kvinder kan være slemme - så de ser ud, som om man er blevet grebet på fersk gerning i ægteskabsbrud eller har stjålet et eller andet, ikke? Altså den dér højlige forargelse over, at nogen kan være så urene og uværdige, at de sidder der og ryger. Det synes jeg må-

ske... Der kunne jeg godt tænke mig at få lov til at være lidt mere i fred. Jeg forlanger ikke mere end det.

Nu sidder vi inde i stuen her ved dig. Man må godt ryge herhjemme ved dig.

Jep, i hele huset og hele tiden, hvis man har lyst til det. Det jeg slet ikke forstår, det er, at folk, som har deres eget hus, som ejer det, de bor i, kraftedeme står ude på altanen eller ude på terrassen og ryger. Hvis man vil ryge, og det i øvrigt er en fornøjelse at ryge, jamen så skal man sgu da ikke lade sig forvise fra sit eget hjem. Det er da perverst. Det synes jeg.

Lad os slutte historien om tobak, hvor vi startede den: Hos Inge Schjellerup og indianerne i Sydamerika. For hos dem har tobakken stadig noget nærmest magisk over sig.

Bladene - der er noget godt. Og jeg ved det, fordi fra min landsby der så jeg nemlig, at der er vild tobak over det hele. De bruger det ikke til at ryge, der køber de cigaretter, men til åbne sår. Jeg var med til en healingsproces, hvor en pige var blevet bidt af en slange, og man mener faktisk også, at tobakken er god mod slangebid. Og der samlede sig hele landsbyen, og så havde de lavet et kæmpestort gulv, der var fyldt med tobaksplanter. Og så sad pigen på en stol midti, og så blev der blæst en masse røg rundt, og mange røg tobak af forskellig slags. Og efter sigende så blev pigen helbredt for det dér slangebid. Men det var en proces, der stod på hele natten fra sen aften og så til tidlig morgen.

I næste og sidste udsendelse om rusmidlernes historie handler det om dagen derpå. Vi skal høre, hvad der kan ske, når kokainen bliver lidt for vigtigt; hvordan zaren skar læberne af de ulækre rygere; og hvordan afhængigheden bestemmes af, hvor du kommer fra. Rustur er procederet af mig, Lasse Telling, for Loud og Vores Tid, Nationalmuseets digitale medie. Du kan finde udsendelserne på vorestid.dk, loud.land eller dér, hvor du plejer at lytte til dine podcasts.